

na području jezikoslovlja i književnosti nije ostao nezapažen. Upravo o tom aspektu Večenajovog rada pišu poznata književnica Božica Jelušić, Enerika Bijač i Božidar Petrač.

Dr. Ivan Golub, kalnovečki sin, podravski svećenik i književnik, naslov je priloga kojim Duško Bodinovac podsjeća na još jednu značajnu osobu i njenu 80. obljetnicu života.

O književnom i slikarskom radu Enerike Bijač, također vezanom uz 70. obljetnicu života pišu Božica Jelušić, Đuro Vidmarović, Lada Žigo, Vanesa Begić i Draženka Jalšić Ernečić.

Ovogodišnji broj završava književnim prilogom, koji čine tri pjesme Vladimira Milaka; Neprekidno očekivanje, Naša stavnost i Svemoćna sekta.

Božica ANIĆ

ŽELJKO KARLAULA, STUDIJE IZ POVIJESTI BJELOVARA (1848.-1991), "ČVOR D.O.O.", BJELOVAR, 2010. 1-255.

U Bjelovaru je 25. ožujka 2011. promovirana knjiga Željka Karaule *Studije iz povijesti Bjelovara (1848.-1991.)*. U toj knjizi objavljeno je 19 radova, od kojih je 15 već objavljeno u vremenu od 2006. do 2009. u časopisu *Podravina* ili *Cris*, te u drugim znanstvenim časopisima, a četiri rada se ovdje objavljuju prvi puta. Iako se knjiga zove "Studije iz povijesti Bjelovara" to je zapravo knjiga koja daje presjek kroz povijest Bjelovara kroz gotovo 150 godina njegove povijesti. Treba istaknuti da je bogata povijest Bjelovara slabo istražena i da se tek mr. Mladen Medar započeo s detaljnim istraživanjima pojedinih tema bez kojih nema sinteze za kojom teži Zavoda Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Bjelovaru pod vodstvom dr. Vladimira Strugara koja je pokrenula i projekt "Povijest Bjelovara", a kroz povremene znanstvene skupove obrađuje određene relevantne teme uz pomoć hrvatskih povjesničara.

Mislim da je Karaulino nastojanje da se bavi poviješću Bjelovara u kontekstu hrvatske povijesti potpuno ispravno, jer dok ne obradimo lokalne povijesti, ne možemo računati da ćemo doći do povijesne sinteze cijelog prostora Hrvatske, Slavonije i Dalmacije. Svako mjesto ima svoje posebne specifičnosti, a karakteristika Bjelovara je to da se je počeo planski graditi 1756. po nalogu carice Marije Terezije, te da je do 1873. bilo sjedište Đurđevačke i Križevačke pukovnije, odnosno Varaždinske vojne krajine. Poslije ukinuća Krajine imao je važnu ulogu u procesu restrukturiranja vojnog u civilno društvo, da bi nakon toga bio središte Bjelovarske, a od 1886. i Bjelovarsko-križevačke županije sve do 1922. godine kada je čitavo područje ušlo u nove upravne strukture, ali se je već do tada osposobio u značajno privredno i upravno središte koje mu je osiguralo budućnost. Tako je bilo i u doba socijalističke Jugoslavije.

Dobrim metodološkim postupkom, savjesnim korištenjem brojnih povijesnih izvora, uz često pozivanje na misli važnih svjetskih povjesničara i filozofa, Karaula se je profilirao kao kvalitetan povjesničar, te je razriješio više povijesnih enigmi i kontroverzi za bjelovarsko područje, otvorišći dakako i više novih pitanja koje treba riješiti. To baš i nije lagan posao s obzirom na poteškoće oko nalaženja arhivskih izvora odnosno rekonstrukciju onih za koje više nije očuvana građa, što zahtijeva veliku pokretljivost i spretnost.

U knjizi se vrlo uspješno prepliću prošlost, sadašnjost i budućnost na bjelovarskom ali i širem prostoru, što je i dokaz Karaulinog promišljanja povijesnih tema. Svaki povjesničar mora poći od sadašnjosti i onda objasniti prošlost metodama koje danas koristi povijesna znanost. Glavni recenzent ove knjige dr. Hrvoje Petrić je s pravom istaknuo da je važnost Karauline knjige i u tome što piše o pojedinim važnim ličnostima i događajima koji su specifični za bjelovarski kraj,

te time obogaćuje mozaik hrvatske povijesti, ispunjavajući prazna polja povijesnih zbivanja novim važnim spoznajama.

Rasprave u knjizi su poredane kronološki.

Jedan od najvažnijih radova u ovoj knjizi je svakako prvi rad s priložima za povijest Varaždinske krajine s ukazivanjem na ulogu nekih utjecajnih pojedinaca prije 1848. To je odličan uvod u ovu zbirku jer su Vojna krajina i bjelovarski komunitet ostavili trajni trag u povijesti Bjelovara ali i strukturi njegovog stanovništva. Bio je to do 1882. zatvoreni sustav upravljani odozgo, te je to područje bilo posve drugačiji svijet od civilne Banske Hrvatske. Stanovnici tog područja osjećali su se do 1873. zaštićeni privilegijama u odnosu na stanovništvo civilne Hrvatske ali su isto tako bili zatvoreni u svojem vojničkom svijetu. Bjelovar je već 1770. imao ceh, od 1772. sajmove o kojima je pisao i mr. Mladen Medar, a 1772. je proglašen i gradom, ali su se i dalje na čelu grada nalazila vojne osobe. Golemi strah od sjedinjenja s civilnom Hrvatskom osjeća se 1848. i u Saboru, jer se krajiški komuniteti boje da im cehovi propadnu uslijed konkurencije obrtnika u starim kraljevskim hrvatskim gradovima. Trebalo je mnogo toga mijenjati i prilagoditi novim prilikama i tu je odlučujuću ulogu odigralo školstvo Bjelovara koje djelomično stvara i tehničke kadrove. Đurđevački učitelj Ladislav Škrobot prvi je još 1839. napisao njemačko-hrvatski rječnik za krajiške škole i to štokavicom, pripadajući dakle ilirskom krugu. I Ivan Švear, je 1789. bio kapelan u Virju prije nego što je prešao na područje Požege gdje je napisao *Ogledalo Iliruma* kao prvu nekritičku mitološku povijest Ilira ukazujući na panslavističku kulturu stanovništva koje nije bilo pleme ali nisu bili ni svjesni narod. Autor daje izvrsnu analizu djelovanja pjesnika Petra Preradovića koji je dobro školovan došao i pod snažan utjecaj poljskog pjesnika Adama Mickiewicza, te je svojim prekrasnim pjesmama djelovao na jezik ali i na duh naroda tražeći da voli svoj jezik i svoju zemlju.

U raspravi "Vojni komunitet Bjelovar u " proljeće naroda" 1848.-1849. godine" u detalje su opisane prilike na području Varaždinske krajine i vojnog komuniteta Bjelovar. Iako na tu temu za čitavu Hrvatsku ima dosta radova, Karaula je detaljno obradio zbivanja na bjelovarskom području, istaknuvši da je narodni pokret u Bjelovaru u proljeće 1848. ukazivao na težnju krajišnika da se riješe vojno-birokratskog sustava i ojačale germanizacije. "Želje občine belovarske" stavljaju težište na rješavanje ekonomsko-socijalnih problema, te humanizaciju odnosno demokratizaciju postojećeg sustava koji je ljude gušio onemogućavajući ih da razviju slobodnu gospodarsku aktivnost. Gradonačelnici su većinom bili umirovljeni kapetani, koji ne razmišljaju gospodarski, pa im je većina mjera bila protivna gospodarskom napretku i kočila je razvoj. U 1848. Srbi Bjelovara nisu se izdvajali od Hrvata, i Karaula to objašnjava izjednačavanjem pojma Hrvat - Srbin, koji problem dolazi u raspravu u Sabor tek 1861. godine, ali se zaoštava tek od 1879. kada je Srbija postala jedina samostalna južnoslavenska kraljevina. Carski oktroiirani ustav iz ožujka 1849. uništio je sve narodne želje. "Krajiška osnova" i ono što su krajišnici tražili nije od cara potvrđena, pa krajiško pitanje i dalje dominira hrvatskom politikom. "Zahtjevanja naroda" Občine belovarske pisana 31. svibnja 1848. nastavak su prednjeg članka. Gradska uprava je samo produžena ruka vojnih vlasti koje guše normalni razvoj pa su kritike, a i želje izrađene u Zahtjevanjima u 34 točke, vrlo detaljno i iz njih možemo saznati mnogo toga o životu u Bjelovaru. Ova zahtjevanja objavio je Karaula prvi u cijelosti. Vidimo da bjelovarski stanovnici traže u svibnju 1848. potpunu slobodu djelovanja u pravnim i političkim poslovima, dakle gospodarstvu, slobodno biranje svojih poglavara i starješina koji trebaju biti rodoljubi. Traže oslobođenje od krajiških obveza, a zanimljiv je i zahtjev da traže da se "bašte" (charge) gdje su se do tada okupljali časnici na zabavu daju svima na korištenje. Traže da se općinski učitelji izjednače u primanjima s erarijalnim, te da katolički i pravoslavni svećenici imaju istu plaću ali i da se ukinu vjerske škole, što je i proveo kasnije ban Ivan Mažuranić a ban Khuen Héderváry ponovno vratio.

Traže pored 10 godišnjih i dva godišnja sajma te uvođenje narodnog jezika u sve škole i javne poslove. Traže da grad dobije svog kvalitetnog liječnika. Traže da mlin koji je sagrađen od Križevačke pukovnije i prodan jednom privatniku, ponovno otkupi bjelovarska općina a isto da se učini i s 1786. ukinutom bjelovarskom svilanom. Traže uređenje otkupa soli po cijenama koje je odredio Sabor. Traže i zabranu pokušavanja robom krajišnicima.

Karaula vrijeme uhodavanja Hrvatsko-ugarske nagodbe obrađuje kroz analizu pisama biskupa Strossmayera i književnika Petra Preradovića od 1867. do 1872., kada je Preradović umro u Fahrafeldu kraj Beča, a koja se čuvaju u Arhivu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti. Ova pisma pridonose boljem poznavanju "hrvatskog pitanja", jer je Preradović bio svojevrsni posrednik između austro-ugarskog ministra predsjednika Mađara Lonyaya i Narodne stranke u Zagrebu u pokušaju da se Hrvatsko-ugarska nagodba, sklopljena 1868. izmijeni. Strossmayer traži odlučnu akciju kako bi se stranci spriječili da postanu "gospodari", ali je svoje mišljenje izražavao vrlo oprezno, pa je čak uništio neka svoja pisma ne želeći ostaviti svjedočanstvo koje bi moglo kompromitirati njegove prijatelje, pa su stoga ova pisma sačuvana kod Preradovića svakako velika vrijednost. Strossmayer je 1872. svoj zadnji govor održao u Saboru u spomen tek preminulog Preradovića. Mnogo sam naučila iz ovih pisama, a ovdje sam saznala da bi Preradović možda bio 1872. izabran za bana, da nije u Hrvatsko-Ugarskoj nagodbi postojala odredba da ban ne može biti vojno lice.

Prvi puta se objavljuje i rad o Ivanu vit. Trnskom koji je bio privremeni veliki župan Bjelovarske županije samo od 26. kolovoza 1871. do 22. veljače 1872., kada ga smjenjuje unionist Robert pl. Oršić i to iz političkih razloga. Trnski je bio uoči imenovanja pukovnik upravne struke, predstojnik krajiško-upravnog odjela Vojnog zapovjedništva u Zagrebu, rodom je bio iz Nove Rače kraj Bjelovara a pored toga poznat i kao hrvatski pjesnik i pisac, te je bio vrlo poželjan za mjesto velikog župana. Autor detaljno opisuje svečano uvođenje Trnskog u čast velikog župana kroz pismo Bartolovića Vakanoviću.

Znade se da je Ivan Mažuranić kao ban uredio u Hrvatskoj zakonima i uredbama sve što mu je dopuštala Nagodba. No manje je poznato da je za njega došlo do znatnog unapređenja zdravstvene službe, pa i na području podžupanije Bjelovarske i Križevačke u vremenu Mažuranićevog banovanja od 1873. - 1884. Autor je analizirao postojeće izvore i ukazao da je bolnica postojala u Bjelovaru od 1760., a vjerojatno i u Križevcima, te da su 1872. na području Hrvatske i Slavonije postojale samo 22 bolnice ali da je Mažuranićeva reforma osuvremenila zdravstvenu i bolničku službu. Na osnovu napisa u *Liečničkom vjestniku* autor analizira boleštine i smrtnost što pokazuje Mažuranićevu sklonost vođenju statistike.

Meni je posebno drag rad o memoarima velikog župana ali i književnika Budislava pl. Budisavljevića Priedorskog o vremenu njegovog djelovanja na području Bjelovarske županije, tj. s prekidima od 1871. pa do 1889., kada je već provedeno 1886. sjedinjenje Bjelovarske i Križevačke županije. U očekivanju izdavanja cjelokupnih *Pomenica iz mog života* moramo se zadovoljiti onime što je Karaula izabrao da nam priopći. Budisavljević je, svojim iskustvom pomogao da ova županija postane jedna od najvećih i najbolje uređenih na području sjeverne Hrvatske uređujući ju kao vrlo vješt političar u duhu narodne sloge a ne nacionalnih sukoba. On je 1898. napisao prvu biografiju o Nikoli Tesli, no meni je osobito zanimljiv način njegovog rada koji je primijenio među ostalima i ban Pavle Rauch te Stjepan Radić. Budisavljević je obilazio županiju, upoznavajući se s narodom i njegovim potrebama, te je onda donosio dobre odluke ne gledajući na nacionalnost (Omčikusu je oduzeo monopol šljunka za ceste iako je isti bio Srbin kao i Budisavljević). Opisao je kako je su se mukotrpno provodili izbori za Sabor te kako je teško osiguravao da ovi izbori budu slobodni, pravedni i nepristrani pa čak i protivni željama viših vlasti. Iz Budisavljevićevih memoara saznajemo i kako je prošao carev posjet Bjelovaru 1888. godine.

Slijedeći članak donosi detalje o Bjelovarskoj aferi 1888. Obradom objavljenih članaka na tu temu kada je car prekorio biskupa Strossmayera zbog slanja čestitke kijeveskom patrijarhu povodom 900. godišnjice pokršćavanja Rusa, Karaula je napisao najpotpunije djelo na tu temu. Ovaj sukob imao je veliki odjek i izazvao je burnu diskusiju u redovima i katoličke i pravoslavne crkve.

Karaula slijedeći rad piše o 30 dana koji su potresli Bjelovar tj. o radu Narodnog vijeća Bjelovara u studenom 1918. Članak se ovdje objavljuje treći puta što ukazuje na njegovu važnost. Autor se je pri pisanju tog rada krenuo od općeg k detaljnom. U Bjelovaru se već 27. listopada 1918., dakle prije osnutka Narodnog vijeća u Zagrebu, formirala grupa jugoslavenskih demokrata od 30 članova koji su zahtijevali stvaranje jugoslavenske države sastavljene od tri plemena. Osnovan je Narodni odbor Bjelovara koji je od 28. listopada do 3. studenog vodio grad, u kojem je bio ljekarnik Josip Werklein, pokopan na koprivničkom groblju, te dr. Pero Belobrk i Franjo Kuftrin. Belobrk je bio od 1901. odvjetnik u Bjelovaru i od 1904. član Srpske samostane stranke te sudionik Zadarske rezolucije. Branio je Srbe u veleizdajničkom procesu. Od 1917. je u Saboru, a 1919. postaje povjerenik za pravosuđe, ali se brzo povlači iz politike. Značajno je utjecao na političko raspoloženje Bjelovarčana i omiljeni ravnatelj Realne gimnazije u Bjelovaru Andrija Ribar, brat jugoslavenskog političara Ivana Ribara, koji je zastupao integralno jugoslavenstvo. U studenom 1918. dolazi do brojnih nemira na području grada Bjelovara i okolice. Oslobođeni srpski zarobljenici preuzimaju kontrolu zajedno s postrojbama Narodne straže i Sokolima. No ima u tom tekstu i brojnih upita bez odgovora. Tako se piše da se očekuje da u Koprivnici Francuzi preuzmu kontrolu željeznice i kolodvora. Tko su ti Francuzi? Ono nekoliko Francuza koji su se ovdje našli u internističkom logoru ili se radi o pripadnicima armije francuskog admirala D'Espereya koji je preuzeo brodovlje Austro-ugarske monarhije 1918. godine na Dunavu. Opisano je kako pod utjecajem pljački zelenog kadra i vojnika koji se vraćaju u svoje domicilne zemlje jačaju pristalice stvaranja jugoslavenske države, koja je po uvjerenju većine treba biti federativna i demokratska uz punu ravnopravnost sva tri naroda. Ovakvo stanje je potaknulo da je dan Ujedinjenja Države SHS s Kraljevinom Srbijom grad Bjelovar dočekao okićen. Svi su se nadali mirnom životu i sreći u novoj državi južnoslavenskih naroda.

Očito Karaulu kao i sve druge povjesničare muči problem što se desilo u monarhističkoj Jugoslaviji da je od sretne zemlje bratskih naroda postala nesretna zemlja. Dakako uzroka je više i nije to baš posve jednostavno objasniti. Karaula piše o djelovanju Udruženja četnika i drugih režimskih organizacija s osobitim osvrtom na Kokinačke žrtve 1936. godine. Na jednostavan način Karaula je objasnio ali i rekonstruirao djelovanje četnika na bjelovarskom području na osnovu izvorne arhivske građe, literature i novina. Objasnio je razliku između jugoslavenskog integralizma i velikosrpstva, radikala i demokrata, te uočio nijanse između starih i novih četnika, te kako je četničko udruženje djelovalo do 1935., a kako poslije toga kao i što se dešava u akciji i reakciji srpskih i hrvatskih organizacija pri čemu se nije mogao izbjeći HSS. G. 1933. osnovano je u gradu Bjelovaru Udruženje četnika za slobodu i čast otadžbine u koje su ušle mnoge ugledne osobe u upravnim ustanovama Bjelovara te kako je ono funkcioniralo. Dr. Milan Omčikus bio je centralna ličnost četničkog pokreta. Uskoro su ideološka sučeljavanja protivnika prerasla u oružane sukobe, i 15. rujna 1935. u Kokincu kraj Bjelovara četnici su ranili dva seljaka koji su ubrzo umrli u bjelovarskoj bolnici, a banski inspektor dr. Ivo Mogorović je utvrdio da su bjelovarski četnici krivi za taj incident. Četničko udruženje u Bjelovaru je raspušteno, i četnici poslije toga djeluju ilegalno, ali ne i nejedinstveno sve do 1940. kada prilikom obilježavanja stvaranja jugoslavenske države četnici nastupaju u odorama u mnogim gradovima, ali na poziv Srpskog kulturnog kluba četnici Bjelovara se ne uključuju u tu manifestaciju.

Slijedeći rad je posvećen životu Ivana /Ivše) Lebovića u gradu Bjelovaru. Od 1916-1936. on je dominirao političkom scenom Bjelovara kao član H(P-R) SS. Karaula se dosta namučio s pisanjem ovog rada jer Bjelovar nije imao svoje novine u to vrijeme, a i većina obiteljskih arhiva je uništena. Vrlo oprezno i kritično Karaula koristi glasila HSS-a *Hrvatsku štampu*, *Hrvatsku slogu* i *Graničar* ukazujući na poteškoće istraživanja vremena kada je građe premalo ili nije pristupačna. Lebović je početkom 20-ih godina postao blizak sa Stjepanom Radićem te je sudjelovao u sastavljanju Republikanskog ustava - Ustava neutralne hrvatske seljačke republike 1920., koji je prvi puta objavljen u cijelosti u inozemstvu i do 1928. godine Lebović vjerno provodi politiku S. Radića nakon što je prevladana kriza do koje je došlo u HSS nakon što je S. Radić priznao Vidovdanski ustav. Lebović je bio zatvoren zajedno s Mačekom i 1932. pušten s robije. Njegovo mučenje po nalogu šefa zagrebačke policije Bedekovića bio je povod memorandumu intelektualaca Ligi naroda. Ponovno na slobodi Lebović ne miruje, te je bio konfiniran u Ključu u Vrbaskoj banovini. Bio je međutim sklon i komunistima i HSS-u, pa ga stoga smatraju inicijatorom podjela u HSS-u. Ustaše su iskoristile Lebovića da ga proglase desnim, iako to Lebović nikada nije bio kao što nije bio ni komunist. Dobar članak koji ukazuje na problemsku analizu.

Članak "Kako je pisao "Glas Bjelovara", list ljevičarske orijentacije (1935.-1940.) sadrži kvalitetnu analizu. U gradu Bjelovaru bilo je tada više od 626 obrtnika, a u kotaru 1397., te je očito proizvodnost stanovništva i u neagrarnim djelatnostima bila znatna a to je bila baza djelovanja komunista na tom području. Mislim da je zanimljiv članak s dojmovima bjelovarskog športaša Petra Goića koji Olimpijadu u Berlinu opisuje kao reklamiranje Hitlerovog režima što je ta Olimpijada trebala i biti.. List je simpatizirao sa Sovjetskim savezom, a budući da je *Glas Bjelovara* bio jedini list u Bjelovaru utjecao je na političku klimu i raspoloženje naroda jer Rudolf Bićanić nije djelovao u Bjelovaru, ali posredno ipak njegovo pisanje o životu naroda moralo je ostaviti trag. Sporazum 1939. list proglašava hrvatskom pobjedom i pobjedom demokracije uz tvrdnju lista da je Banovina Hrvatska nešto drugo nego cijela Jugoslavija, te da Srbi u Hrvatskoj moraju biti spona između Beograda i Zagreba. No ubrzo čitamo u ovom listu da je prvotna procjena kriva i da je Banovina Hrvatska sporazum između hrvatske i srpske buržoazije. Tada je smijenjeno i uredništvo lista i Aleksandra Bakića smjenjuje Ladislav Kalafatić, a uskoro se javlja i novi *Bjelovarski tjednik* te je *Glas Bjelovara* zabranjen.

Progonu Srba i Židova ali i Hrvata Karaula posvećuje tri članka. "Slučaj Gudovac - 28. travnja 1941." obradio je Karaula višedimenzionalno ističući opasnost od podjele na crno i bijelo, slijedeći tako metodologiju povjesničara Zdravka Dizdara u *Bjelovarskom zborniku* 1989. godine. O ovom tragičnom događaju pisali su mnogi pa i Stjepan Blažeković i Slavko Goldstein u knjizi "*1941. - godina koja se vraća*, Zagreb 2007. i drugi. Strijeljanje je preživjelo samo pet Gudovčana. Kako je došlo do tog krvoprolića? Gradski načelnik Bjelovara Julije Makanec je već 8. travnja 1941. proglasio u Bjelovaru uskrsnuće Nezavisne države Hrvatske uz podršku 108 pješačkog puka, a odmah mu se priključuje i Zaštita u Gudovcu pa je započeo teror uz traženje da Srbi predaju oružje. Namjerno se izazvao incident gdje su Srbi napali na pratnju Milana Radovanovića koji je provođen u zatvor zato što nije predao oružje. Radovanović a i jedan zaštitar su poginuli. Slučaj je okarakteriziran kao pobuna Srba, i u organiziranoj akciji uz znanje Eugena Kvaternika ustaše i zaštitari ubili su 28. travnja 1941. godine 187 osoba srpske nacionalnosti. Tim se činom zgranula čak i njemačka komanda, te je preuzela upravu grada Bjelovara. U želji da opravda svoj postupak tajnik u Ministarstvu vanjskih poslova je izjavio da je provedena akcija odgovor za ubijenih 11 Hrvata u okolici Bjelovara. No nikakav dalji postupak nije proveden izuzev što su Nijemci podijelili letke da će za jednog ubijenog njemačkog vojnika biti streljano 100 Srba. Karaula zaključuje da je slučaj u Gudovcu vjerojatno provociran kako bi se opravdao plan iselje-

nja Srba iz Hrvatske te da nikako nije slučajna. To je početak terora i progona Srba i Židova u NDH.

Nakon terora nad Srbima Karaula je obradio Holokaust nad Židovima u Bjelovaru stavljaajući težište na nestanak židovske zajednice u Bjelovaru tijekom NDH. Iako to navodi u bilješki Karaula se ovdje koristi uglavnom rezultatima istraživanja mr. Mladena Medara koji je objavio i knjigu o Židovima u Bjelovaru, pa mislim da je to trebalo navesti i u tekstu, odnosno jače naglasiti dugotrajni rad Medara. Židovi se ovdje naseljavaju poslije razvojačenja Vojne krajine, i 1931. bilo ih je u Bjelovaru 360. Karaula ističe njihove zasluge za izgradnju i razvitak grada. S pravom Karaula posvećuje veću pažnju aktivnostima Lavoslava Singera i Dragutina Wolfa na gospodarski razvoj. Karaula holokaust nad Židovima obrađuje u kontekstu holokausta u čitavoj Hrvatskoj, opisujući kako je teror rastao iz dana u dan, da bi poslije pojedinačnih hapšenja u noćima od 28. do 30. srpnja 1941. bila odvedeno cijelo židovsko stanovništvo Bjelovara u razne logore. U gospićkom logoru umro je i rabin Ginsberg. Jedna skupina od 27 Židova vraćena je iz tih transporta te je smještena u kuću bjelovarske tvrtke Breyer te su ovi tu nekako preživjeli do svibnja 1942. kada su svi otpremljeni u Jasenovac i Staru Gradišku i tamo likvidirani. Zadnja deportacija izvršena je u kolovozu 1942. i izdvojeno je od deportacije samo 16 Židova iz mješovitih brakova. Imovina je rasprodana ili razgrabljena a sinagoga je adaptacijom pretvorena u Narodno kazalište 1951. Od 682 Židova u bjelovarskom okrugu pogubljeno je 592. Židova.

Zadnji mjeseci NDH bili su obilježeni pučem Vokić - Lorković 1944. te je taj puč doveo do znatnih previranja upravo u Bjelovaru. Karaula tumači kako su pučisti shvatili da je Hrvatska važnija od Njemačke te su predosjećajući propast Trećeg Reicha pokušali organizirati prijelaz države na stranu Saveznika. No Pavelić se u zadnjem trenu predomislio, i pučisti su zatvoreni i onda likvidirani. U Bjelovaru je domobranski zrakoplovni pukovnik Ivan Mrak trebao pomoći pučistima te je upravo u Bjelovaru stvoreno jezgro urote u suradnji s nekim čelnicima HSS-a t.j. profesorom Tomašićem, Stjepanom Trnskim i drugima. No zavjera nije organizirana dovoljno tajno te se i među vojnim i među civilnim krugovima u Bjelovaru počelo govoriti o skorom padu ustaške vlasti. Nakon hapšenja Vokića i Lorkovića prevratnici su se preplašili a onda je vrlo jaka njemačka Feldkomandatura u Bjelovaru provela hapšenje sumnjivaca ukoliko nisu prije uspjeli prebjeći pravodobno k partizanima. Radi se o 248 vojnika. Mrak je uhićen i ubijen u lepglavskom zatvoru u svibnju 1945. godine.

Slijedeća dva članka posvećena su represiji Hrvata od strane vlasti. Velike mogućnosti Karaula kao povjesničara pokazuje i njegov prilog o svećeniku dr. Stjepanu Kranjčiću s namjerom da se ukaže na odnos Katoličke crkve i komunističkih vlasti u Križevcima i okolici od 1952. do 1965. godine. Komunističke vlasti su raznim sredstvima nastojale slabiti materijalnu i gospodarsku snagu crkve djelujući tako i na umanjivanje njene uloge u društvu, ali je bilo i pojedinih biskupa koji su surađivali s komunističkim vlastima. Kranjčić nije, već je tvrdo slijedio liniju Alojzija Stepinca, koji ga je zaređio 1943. za svećenika. Odnos jugoslavenskih vlasti i crkve prolazi kroz više faza i u zadnjoj fazi se više ne rabi sila pa se odnosi između vlasti i crkve poboljšavaju i čak se dozvoljava i gradnja nekih crkava te tiskanje umjerenog vjerskog tiska. Karaula ističe povezivanje djelovanje crkve s njegovanjem hrvatskog identiteta što je stalno utjecalo na te odnose. Iako komunističke vlasti 1960. dopuštaju crkvi značajniju vjersku službu, kontrola nad radom katoličke crkve je izvanredno jaka, pa je pojava dr. Stjepana Kranjčića, vrlo principijelnog u pitanjima katoličke crkve u odnosu na Hrvate, morala izazvati reakciju režima. Vlasti su ga progonile, pa je 1950. radio u Hrvatskom Lekovcu kod sestara karmelićanki, da bi 1952. godine bio imenovan župnikom u Križevcima, pa je i tu djelovao kao sljedbenik Stepinca. Dosta velik broj klerika na križevačkom području stalno je izazivalo reakciju vlasti a na osobitom udaru se našao Kranjčić i njegova grupa jer su im govori bili radikalniji od govora ostalih svećenika.

Vjernici su podržavali crkvu u obnovi vjerskih objekata te je tako katolička crkva pomalo ojačala, ali su ideološki sukobi raznih intenziteta bili permanentna karakteristika sve do 1989. godine.

Slijedeća kontroverzna tema koju Karaula znanstveno obrađuje je djelovanje ogranka Matice hrvatske u Bjelovaru tijekom Hrvatskog proljeća 1971./72. godine. Iako je epicentar "proljeća" bio u Zagrebu nije od njega bilo pošteđeno ni bjelovarsko područje. Karaula nije uspio pronaći nestalu dokumentaciju bjelovarske Matice hrvatske, ali je vrlo vješto na osnovu komparativnih materijala a i sjećanja "matičara" iz 1990. u najvećoj mogućoj mjeri rekonstruirao zbivanja znatno nadopunjavajući "povjerljivu" brošuru Save Velagića o radu ogranka Matice hrvatske Bjelovar. Hrvatsko proljeće je znatno utjecalo na dalju povijest Hrvatske a djelovanje vodstva Ogranaka MH u Bjelovaru nije za zanemariti. Karaula je dao kratak pregled povijesti bjelovarskog ogranka od 1886. pa do 1970., utvrdivši da od 1947. do 1991. nije uspjelo osnivanje ogranka, usprkos više propalih pokušaja. Tek 1971. uspjelo je osnovati ogranak i to u zgradi Historijskog arhiva a u prisutnosti prof. dr. Miroslava Brandta iz centrale te predstavnika vlasti. Zanimljivo je da je od 21 članova uprave ogranka šest bilo članova Saveza komunista, ali je Karaula pronašao da su vodstvo ušla i tri bivša člana nekadanjih neprijateljskih formacija. Karaula ostavlja pitanje je li to bilo namjerno ili podmetnuto.

Našem vremenu pripadaju dva rada. Prvi govori o demokratskim izborima u općini Bjelovar koji su se kao i drugdje održali 1990. u vrlo pod vrlo teškim uvjetima i u oštroj borbi za vlast. Na ovim prvim višestranačkim izborima primijenjen je većinski izborni sustav. Pored postojećih SSRN i Saveza komunist pojavila se i nakon 45 godina prvi puta i HDZ i na čelo inicijativnog odbora je izabran Jure Šimić, odnosno za zamjenika Milan Bengez. Osnovan je i ogranak Hrvatske demokratske stranke (HDS). Onda se osniva i odbor HSS-a te započinje intenzivna izborna borba za vlast u kojoj svaka stranka nudi svoj program za budućnost, a zanimljivo je da su sve stranke za tržišnu privredu Došao je i Ivica Račan te je kritizirao rad HDZ-a koji ističe hrvatske interese. Formulacije svih stranaka bile su općenite, a rezultati izbora 22/23. IV. 1990. su takvi da je izborima u prvom krugu pristupilo 75 % birača, pri čemu je HDZ imao neznatnu prednost a u drugom u svibnju si je osigurao većinu, ali je bilo izabrano i dosta članova s liste SKH/SDP. Karaula je ukazao na disproporciju predloženih kandidata. Tako je SKH/SDP predložio 96 kandidata, HDZ 66, a HSS samo šest. HDZ je u Bjelovaru ostvario bolje rezultate nego na republičkoj razini, pa je mogao postaviti svoje kadrove na sva značajnija mjesta. Zanimljivo je da socijalistički sindikati i socijalistička omladina nisu dobili niti jedan glas, premda su postavili svoje kandidatske liste.

Zadnji članak u ovoj zbirci je rad o oslobađanju vojarnje JNA "Božidar Adžija" u Bjelovaru 1991. godine. Vlast u Bjelovaru 1990. preuzima HDZ što je izazvalo negodovanje Srpske demokratske stranke odnosno Srba koji su držali većinu upravnih mjesta u privrednim organizacijama. U Bjelovaru je međutim bila stacionirana 265 mehanizirana brigada JNA koja je držala u gradu nekoliko objekata među kojima je najznačajnije vojno skladište "Barutana" u šumi Bedenik. Izbijanje pobune dijela srpskog stanovništva potreslo je Bjelovar. Proveo se i referendum na koji je izašlo 88,29 % građana i 93,30 % je glasalo za suverenu i samostalnu republiku Hrvatsku. Sukob je bio neizbježan nakon što se spoznalo da se srpsko stanovništvo tajno naoružava. Već 23. veljače 1991. ustrojena je specijalna jedinica Policijske uprave Bjelovar, a 1. ožujka 1991. došlo je do napada dijela pobunjenih Srba na policijsku stanicu u Pakracu. Nakon toga počelo je pakleno... Propaganda SDS o "ugroženosti Srba", odnosi između JNA i Izvršnog vijeća bjelovarske općine u kojem je dominirao HDZ, koji se poziva na vlast demokratske republike Hrvatske, sve su napetiji. 9. travnja 1991. Izvršno vijeće je uputilo pismo predsjedniku Republike Hrvatske dr. Franji Tuđmanu da više ne priznaju JNA svojom armijom, te započinje masovno upisivanje

dragovoljaca u odrede Narodne zaštite. Poslije referenduma od 25. lipnja 1991. Sabor je proglasio samostalnost Hrvatske, ali je zbog moratorija morao čekati tri mjeseca, a u međuvremenu se sigurnosno-političko stanje i na području bjelovarske općine sve više pogoršavalo. Ministar obrane Špegelj je već krajem 1990. tajno poslao 360 kalašnjikova na bjelovarsko područje. Kada je skupština općine Pakrac donijela odluku o ulasku tamošnje policijske stanice u sastav SUP-a Krajine, započevši razoružavati članove policije hrvatske narodnosti, došlo je do intervencije specijalne jedinice nakon čega je predsjednik predsjedništva SFRJ Borislav Jović sam donio odluku o ulasku snaga JNA na bjelovarsko područje. Obje strane se pripremaju pri čemu treba reći da je Zbor građana Srpske nacionalnosti od oko 200 Srba podržao hrvatske zahtjeve o vraćanju vojnika na odsluženju vojnog roka u Hrvatsku. Karaula detaljno opisuje izbijanje sukoba, naoružavanje a to je prethodilo procesu osvajanja vojnih objekata JNA u Bjelovaru. Poslije sukoba 16. kolovoza 1991. u Okučanima kriza raste. Pukovnik Rajko Kovačević donosi odluke koje brzo radikaliziraju scenu. 11. rujna došla je jedna misija Europske zajednice da se raspita o situaciji u gradu. Tuđman je 12. rujna 1991. donio odluku o blokiranju svih vojarni JNA u Hrvatskoj, pa je i u Bjelovaru došlo prvo do medijske blokade, a Komanda 32. korpusa JNA proglasila je uzbunu uz prijetnju da će minirati vojna skladišta i vojne objekte. Već 17. rujna zauzeto je u Križevcima skladište JNA, a onda su počele padati pogranične karaule, a uskoro i Virovitičani osvajaju i vojarnu "Nikola Miljanović Karaula". Dogovori o mirnoj predaji bjelovarske kasarne nisu uspijevali. Blokirani oficiri JNA i njihove obitelji su se također sklonule u vojarnu, i traže premještanje cjelokupne mehanizirane brigade u Srbiju ili u Bosnu i Hercegovinu ili na teritorij zapadne Slavonije što su ga kontrolirali pobunjeni Srbi. Pripremao se proboj. 29. rujna 1991. nakon 17 dana blokade postrojbe Nacionalne Garde i policije su napale budući da je Kovačević ponovno odbio predaju. Prijetio je i bombardiranjem Bjelovara. Nakon cjelodnevnog borbe pripadnici JNA su se predali, te je zarobljeno 365 vojnika i 60 oficira JNA dok je neutvrđeni broj poginuo zajedno sa zapovjednikom vojarne Kovačevićem. Po približnoj procjeni nakon miniranja Barutane u šumi Bedenik poginulo je 14 osoba ali je poginulo i 11 branitelja koji su objekt držali u blokadi jer je eksplozija zbrisala šumu u krugu od 200 metara. Od 100 primljenih u bolnicu 30 je bilo pripadnika JNA. Poginulo je i pet civila od granatiranja okolice i grada, a grad je pretrpio znatna razaranja i oštećenja objekata što je objavio mr. Mladen Medar u Bjelovarskom zborniku još 1994. U ruke branitelja pao je veliki vojni plijen. Većina zarobljenih oficira i vojnika u JNA je ubrzo razmijenjena za pripadnike Hrvatske vojske 14. studenog 1991. na mostu između Slavanskog i Bosanskog Šamca posredovanjem Crvenog križa. Karaula ne donosi nikakve zaključke u ovom radu. On samo detaljno bilježi događaje, akcije i reakcije na osnovu izvora.

Knjiga je obogaćena s nekoliko slika, te bilješkom o autoru.

I konačno zaključak. Malo je mladih povjesničara koji mogu pisati suvereno o 150 godina lokalne odnosno regionalne hrvatske povijesti. U različitim vremenima političke prilike se izvanredno razlikuju. Lokalna povijest Hrvatske je vrlo komplicirana pa je valjda i to razlog da nikako ne možemo napisati sintezu hrvatske povijesti s kojom bi bili svi zadovoljni. Po mojem mišljenju dok ne napišemo povijesti gradova i regija ne ćemo doći do relevantne, istinite povijesti Hrvatske. Karaulino djelo je jedan biser u tome nizu i zadivljujuće je da ga je napisao mladi povjesničar koji ne preza od osjetljivih tema ali ni od toga da koristi rezultate istraživanja drugih istraživača. Mislim da je vrlo pametna Karaulina odluka da piše o najvažnijim događajima iz povijesti Bjelovara, jer je na taj način dobio "pregled", pa u slijedećim razdobljima treba samo popunjavati praznine, pišući o događajima i ljudima. Karaulina povijest je "mala povijest", ali način obrade ukazuje da Karaula bjelovarsku povijest zna smjestiti u "veliku povijest", jer nikada ne piše samo o Bjelovaru, već uvijek u kontekstu hrvatske pa i europske povijesti pri čemu se trudi da usvoji modernu metodologiju i literaturu. Tako može pisati samo povjesničar te to potvrđuje da je i

povijest "zanat" i da ju ne može svatko pisati. Svatko može pisati svoja sjećanja i ona su dobro došla, ali svako takvo svjedočanstvo mora proći kroz filter povjesničara, koji će odabrati ono što je vrijedno pamćenja i spomena, usporediti s velikim događajima hrvatske i europske povijesti. Pri tome treba pošteno i zadovoljavajuće ukazati na doprinose onih koji su se bavili istom temom.

Nadajmo se da je prošlo vrijeme kada je postojala autocenzura autora, i onda "oštra" cenzura vlasti nad pisanjem povijesnih radova pa i opasnost da čovjek bude udaljen sa svojega radnog mjesta ili da dobije zabranu pisanja. Jer povijest još više nego književnost i druge humanističke aktivnosti traži slobodu izražavanja i pisanja stoga što se oslanja na činjenice, a bez tih primarnih radova nema ni sinteze. Bez toga pišemo lažnu povijest koja onda ne daje pravu spoznaju o prošlosti. Na našim prostorima uvijek je bilo teško živjeti i raditi ako si se držao ovih postulata. No nadamo se da je to vrijeme iza nas. Želim mr. Karauli plodan znanstveni život i velik uspjeh s ovom knjigom koja bi se trebala naći u svakoj bjelovarskoj kući da ju Bjelovarčani čitaju, i da iz nje nauče ono što ne mogu pročitati u školskom udžbenicima.

Mira KOLAR - DIMITRIJEVIĆ

CRIS, ČASOPIS POVIJESNOG DRUŠTVA KRIŽEVCI, GOD. XII., BROJ 1/2010.

U ožujku 2011. godine izašao je 12. broj časopisa Povijesnog društva Križevci. Časopis je unatoč recesijskoj godini dosegao punih 292 stranice. Sadržaj je podijeljen na tri dijela. Prvi dio obuhvaća radove starih suradnika koji u njemu participiraju sa šest izvornih znanstvenih radova, dva pregledna i dva stručna članka. Drugi dio časopisa obuhvaća većinu radova s međunarodnog znanstvenog skupa: *Kulturna baština i plemstvo u hrvatsko-mađarskoj pograničnoj regiji*. Skup je održan 16. i 17. studenog 2010. godine na Kalniku. Treća i posljednja cjelina sadrži stalne rubrike u časopisu pod nazivom prikazi, osvrti i obavijesti.

Prvi objavljeni rad 12. broja časopis Cris je izvorni znanstveni rad Ranka Pavleša pod naslovom *Opisi međa i posjeda između Lonje i Glogovnice u 13. i 14. stoljeću*. U radu je obrađeno šire područje okolice Vrbovca u razvijenom srednjem vijeku, a cilj mu je odrediti granice tj. međe između većih vlastelinstava i posjeda. Autor analizom međa kreće sa sjeveroistoka, od imanja Raven i Obrež preko posjeda Tkalec, Dulepska i Gostović dolazi na velika vlastelinstva Vrbovec i Rakovec, a završava s opisom međe vlastelinstva zagrebačkog biskupa iz 1201. godine. Analizom i opisom međa dana je skoro potpuna mreža posjeda između rijeka Lonje i Glogovnice u 13. stoljeću.

Ivana Skuhala Karasman u izvornom znanstvenom radu *Značenje kabale u dijelu L'Idea del Teatro Giulija Camilla Delaminija* istražuje značenje i mjesto kabale u renesansnoj filozofskoj misli, ali i specifičnost Camillova određenja kabale. Na početku rada autorica nas upoznaje s izvorima i porijeklom kabale, da bi kroz kršćansku kabalu i simboliku brojeva pojasnila Camillovu konstrukciju teatra svijeta.

Liga Doroghy i Križevci: prilog istraživanju glazbenog života Križevaca u 20. stoljeću izvorni je znanstveni rad Lucije Konfic s Odsjeka za povijest hrvatske glazbe HAZU-a. U radu je prikazana biografija Lige Doroghy, a zatim su na temelju arhivske građe, osvrti te kritika u tadašnjim dnevnom tisku prikazani i analizirani koncerti koje je sopranistica Doroghy održala u Križevcima. Autorica je pronašla da je Liga Doroghy kao solistica i članica Zagrebačkih madrigalista održala tri koncerta u Križevcima i to 1936., 1937. i 1938. godine.

Na temelju arhivske građe, literature i novina Željko Karaula donosi prikaz osnivanja i djelovanja četničkih udruženja na području grada Bjelovara i Bjelovarskog kotara od 1925. do 1941.